

A Korai magyar történeti lexikonról I.

Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)

Főszerkesztő *Kristó Gyula*.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

753 old., 19 térkép.

„Mecénás nélkül nincs középkori műalkotás” – állapította meg Joachim Bumke a középkori mecénatúráról írt monográfiájában. Ez persze a megbízói szándék érvényesülését is jelentette, legyen szó épületről, festményről vagy krónikáról. Mutatis mutandis áll ez a modernebb korokra is. A Magyar Tudományos Akadémia dunaparti székházának dísztermét kifestő Lotz Károly a freskóciklus megtervezésében a Tudós Társaság akkori vezetőinek intenciói szerint járt el. A terem nyugati főhomlokzatát díszítő középkori témájú képek centrális helyén áll a programszerű felirat: „Emlékezünk régiekről”.

A nemzeti múlttal való foglalkozás mint tudományos feladat kétségkívül a későromantika tradícióját is jelentette, ami a 48-as függetlenség kultuszával párosulva torkollott szerencsés módon a hazai pozitivistá médieviztikai kutatásokba.

Bizonyos, hogy a második világháború utáni évtizedek nálunk nem kedveztek a „feudális reakció” egyik névadó korszaka tanulmányozásának. Főleg az irodalomtörténetírás területén volt ez kitapintható. A régebbi irodalomnak két olyan korszaka volt, amelyeket antifeudális és antiklerikális minősítéssel ellátva „haladó hagyományként” lehetett kezelni: a reneszánsz-humanizmus és a felvilágosodás. Mindkettő kutatásában – hála Klanczay Tibornak és Köpeczi Bélának – korán csatlakozott a hazai irodalomtörténetírás az európai szinthez, míg a médieviztika terén évtizedeken át jelentősen elmaradt. Talán ezzel is magyarázható, hogy a jelen lexikonnak nem akadt profi magyar irodalomtörténész munkatársa.

A nyolcvanas évektől kezdve azután egyre intenzívebb lett Magyarországon is

a középkor utáni érdeklődés. Aki valamilyen médieviztikai diszciplínát tanított az egyetemen, az ezt a fiatalok körében is lemérhette. Ennek a jelenségnek intellektuális és emocionális okairól itt nem lenne helyénvaló értekezni. A Korai magyar történeti lexikon (a továbbiakban: Lexikon) előszava ugyan nem részletezi ezt a kitapintható társadalmi érdeklődést, sem a bizonyítékokból is indítást nyerő írói-szerkesztői szándékot, de mindenképpen örvendetes, hogy a régiekről való (új) emlékezés egy, a korszakra vonatkozó régi és új ismereteket röviden, tényszerűen összefoglaló műfajban kristályosodott ki.

Persze csak az foglaltathatik össze, ami már megíratott. Kristó Gyula főszerkesztői előszava hangsúlyozza is e „gyér forrásadottságú” korszakra vonatkozó, objektív igazság kategóriába sorolható véleményalkotás nehézségét (6. o.). Ezt bizonyára mindenki a maga szakterületén érzi nyomasztónak, vagy akár kihívásnak. A középkori irodalomkutatás nehézségeiről a svájci Max Wehrli nyilatkozott nemrégiben (*Literatur im deutschen Mittelalter. Eine poetologische Einführung*. Stuttgart, 1984. 11–28.). Véleménye szerint a „külső veszteségek”, a kikövetkeztethető, de elveszett, vagy a hírből sem ismert kéziratok hiánya, talán a kisebb veszteséget jelentik. Nagyobbak a tudományt ért „belső veszteségek”, azaz annak az összefüggésrendszernek ma már tudományos bizonyossággal rekonstruálhatatlan volta, amelyben a középkori művek létrejöttek és hatottak. Azaz a felvilágosodás óta a modern természettudományoktól, filozófiai, lélektani, szociológiai kategóriáktól és rendszerektől befolyásolt tudomány óhatatlanul olyan mértékeket alkalmaz, ami nem adekvát ahhoz a rezonáló térhez, amelyben ezek a művek, műalkotások éltek. Pedig Wehrli a sokkal bőségesebben adatolt nyugat-európai irodalmakból indult ki.

Ennek tudatában is csak helyeseltük azt a szerkesztői principiumot, hogy a cikkszerzők „a tények felsorakoztatása mellett az egymásnak ellentmondó vagy

egymást nem fedő értékeléseket, megállapításokat” is bemutassák (uo.), vagy tegyék hozzá: legalábbis jelezzék. Valóban ez a lexikon feladata, ami sok helyen, pl. az Altaichi Évkönyv címszó esetében mintaszzerűen valósul meg. Másutt azonban úgy tűnik, hogy a szerkesztők (lektorok) nolens volens beletörődtek abba, hogy egy-egy szócikkben a témáról vagy egy vele összefüggő részkérdésről csak egy vélemény (és nem is hipotetikus) hangozzék el. Ha ilyenkor egy „erről másképpen X. Y” vagy: „ennek ellene mond Z tény” áll, meg van mentve a pluralitás követelménye. Ez éppen nem az egységesítés nevében történő szerkesztői belenyúlást jelentette volna, amivel a szerkesztők nem óhajtottak élni (uo.). Erre itt csak egy példát hoznék. A beginizmus kérdése – megléte, terjedése – azért nem egyértelmű Magyarországon, mert a források a beginákat keverik a harmadrendiekkel (voltaképpen ezek a 'szesztrák'). A 'begina' szócikk házaik között említi a veszprémit és a nyúlak-szigetet is (ez utóbbi helynévről kellene utaló szó!) ami később a korai magyar írásbeliség egyik műhelye lett. (Ilyen előretételek talán megengedhetők lettek volna, ha már őstörténeti visszatekintéseket tolerált a kötet. A klarisszák irodalmi tevékenységére sincs utalás.) E házak begina-ház voltát az idézett irodalomból csak Mezey László állította. Domonkos apácaolostorként szerepel viszont a két ház az összes többi szócikkben (Buda, domonkosok, Margit, Margit-sziget, Veszprém). Nem mindegy ez, hiszen összefügg Margit egyházjogi státusával, ami viszont összefügg (összefügghet) a házastási kísérletekkel szemben való ellenállásával. Bizonyos azonban, hogy Budán volt begina-ház, amiről viszonylag sokat tudunk (ld. Mályusz); ez sem a 'begina', sem a Buda cikkben nem szerepel. Az egész kérdésről kicsit árnyaltabban lehetett volna írni egy 'devotio moderna' szócikkben, hiszen az a korszak végén már jelentkezett, természetesen megemlítve Tarnainak a Magyarországon érvényesülő hatásra vonatkozó, mérsékeltre intő megjegyzéseit. Ilyen címszó azonban nincsen, van azonban a 'zoroasztria-

nizmus'-ról, aminek magyar hatásáról sem én, sem a cikk nem tud.

Ezzel el is értünk a lexikon-recenzensek örökzöld témájához: miről van szócikk és miről nincs. Mégis, az interdiszciplinaritás jegyében csokorba kötött szakszemponitú hozzászólások esetében ez is hasznos lehet. Bevezetóként mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a középkori 'irodalom'-fogalom minden modern nyelvű filológia értelmezésében felöleli a latin és népnelvű írásbeliséget, és nemcsak a szorosan vett belletrisztikát. Egy jogkönyv tehát ugyanúgy ebbe a kategóriába (is) tartozik, mint egy lovagregény. Nagyon tanulságos ilyen szempontból belelapozni a jelenleg T-betűnél tartó német középkori irodalmi lexikonba (Die deutsche Literatur des Mittelalters – Verfasserlexikon. Berlin – New York, 1978 óta); a német vonatkozású címszavak esetében pedig bele kellett volna lapozni (pl. Heinrich von Mügeln esetében, aki egyébként Mügeln Henrik formában szerepel, ami ugyanolyan magyaros ügyfogyottság, mintha 'Aquino Tamás'-ról írnanánk cikket). Visszatérve tehát az írásbeliség-fogalomhoz, örvendetes, hogy az Albeus-féle összeírás címszót kapott, de szomorú, hogy a Budai jog és a Szepesi jog nem kapott, de még a Buda és Szepesség cikkben sem nyernek említést. A Budai zsinatról (helyesen) van címszó. Úgy tűnik, mintha az részesült volna előnyben, ami történelmi eseménynek vagy személynek fogható fel. Talán ilyen megfontolás alapján van a műfaji címszavak között 'legenda' (hiszen az történeti személyhez kapcsolódik), de nincsen 'himnusz', sem 'verses officium' vagy 'verses zsolozsma', amelyek pedig szintén összefüggnek Árpád-házi szentjeink kultuszával. Jellemző, hogy az 'officium' tárgyszóról csak a 'céh'-ben történik utalás ('zsolozsma' címszó sincs). A törésvonal néha elválasztja még az auktort is a művétől. Gellért természetesen önálló címszavat kapott (ugyanitt a Gellért-legenda csak egy említés erejéig szerepel, külön címszó sem tárgyalja), de külön cikk foglalkozik Gellért művével, a Deliberatioval, mintha anoním mű volna, amit a címe alatt kell felvenni.

A kéziratosság emlékei, elsősorban a kódexek címszavakba sorolása is némileg egyenetlen. Árpád-kori emlékeink, a Gyulaféhérvári Sorok, a Halotti Beszéd, a Königsbergi Töredék és Szalagjai, az Ómagyar Mária-siralom jelentőségüknek megfelelően külön-külön szerepelnek a Lexikonban. Mindjárt az első címszó azonban nem sikeredett igazán jól. A Gyulaféhérvári Sorok alatt összefoglalható három szövegemlék – a cikk szerint – egy latin sermókat tartalmazó kódex három „szentbeszéd-összefoglalásának” magyar fordítása. Valójában az első egy latin akrosztichonos versnek, ami a kódexben is megvan, de más latin forrásból is ismert, a rimes magyar fordítása. Ez nem a sermo része. A másik kettő ugyan csak rimes, magyar nyelvű divíziója egy-egy latin beszédnek, ami funkcióját tekintve nem összefoglalás, hanem éppen fordítva, egy ennek alapján szerkesztendő beszéd váza. Éppen ezért van különös irodalom- és művelődéstörténeti jelentősége, mert az Árpád-kori anyanyelvi prédikációspraxis talán első emléke, amire legutóbb Tarnai mutatott rá. Hogy azután mindez vers-e vagy csak rimes próza, az már szinte csak guszthus dolga.

A Halotti Beszéd és a Könyörgés tényszerű, rövid, korrekciós cikk, talán csak Tarnai retorikatörténeti megfigyeléseit lehetett volna megemlíteni. – A Königsbergi emlék-együttesről írt címszóból viszont kimaradt, hogy a Töredék előkerült a toruni (Lengyelo.) egyetemi könyvtárban, a Szalagok lelőhelyéről azonban továbbra sem tudunk, feltehetőleg a többszöri szállítás során végleg elvesztek. Tartalmilag mariológiai szövegek (a 'Mariale' a cikkben valamilyen konkrét művet sejtet).

Az Ómagyar Mária-siralom is kitűnő összefoglalás, legfeljebb csak azon akadáhatunk fel, hogy a mű „szabad vállalkozásként” jöhetett létre. Nem tudom, mit kellene ez alatt érteni. Furcsább azonban, hogy a Halotti Beszédet megőrző Praykódex kapott külön szócikket, a Leuveni Kódex viszont nem, amelynek pedig latin része is rendkívül fontos a magyar művelődéstörténet számára. Általában úgy tűnik, hogy latin kódexeink inkább művé-

sztettörténeti, semmint irodalomtörténeti szempontok alapján kerültek vagy nem kerültek be a Lexikonba. Ahhoz például nem fér kétség, hogy az Admonti Biblia az európai kódexfestészet egyik jelentős műve, de éppen a cikkíró bizonyította be, hogy nem hazai produktum, jóllehet itt volt egy ideig. Művészetiileg hathatott, de ennek bizonyítéka nincs. Hogy a Biblia szövege ismert, használt volt a középkori Magyarországon, az evidens. Az viszont már korántsem természetes, hogy a 13. század második felében, 2–3 évtizeddel a tatárjárás után, a legkiválóbb domonkos filozófusok és teológusok sermói, azaz a szakmán belül az európai standard-irodalom, már szerzőik életében eljutott ide. Ezt a fontos művelődéstörténeti adatot a Leuveni Kódex szolgáltatja. Félreértés ne essék, semmi kifogásom az Admonti Biblia felvétele ellen.

Amíg azonban egyes írásbeliség-történeti címszavakban hiányolhatjuk olyan tények pontos megjelölését, amelyek újródeszkálul szolgálhatnak a szakma által levonható következtetéseknek, addig más hasonló témájú címszavakban szerepelnek olyan mondatok, utalások, amelyek spekulatív jellegűek. A kérdést már érintettük. Mór pécsi püspöknél (az első névről ismert magyar auktor!) említett nyerműve is, Zoerard, András és Benedek remeték legendája azzal a megjegyzéssel, hogy az „kamalduli felfogást propagál”. Hogy ez az állítás mire támaszkodik, azt nem tudjuk meg. A kamalduli rendről nincs is címszó a kötetben. A rendet 1072-ben erősítették meg, jólehet 1012 körül váltak ki az Arezzo melletti bencés monostorból. Az 1070 körül meghalt Mórnak a rendről bizonyosan nem lehetett tudomása, a mozgalomról is aligha. Való igaz, hogy a kamalduliak a remete életforma ápolására vállalkoztak, ami életformát a három magyarországi szerzetes is élt, de ezt tette Gellért is bakonyi magányában. Mindezt aligha lehet egy új rend propagálásának tulajdonítani.

Több helyen, az enciklopédikus jellegű 'irodalom' cikkben is találunk ilyen állításokat, amelyek valójában csak feltételezések, vagy akár eszme-, sőt ideológia-történeti utalások. Hogy a honfoglaló

magyarság 'irodalmát' „egyéni érzelme-
ket kifejező dalok” is alkották volna, arról
semmit sem tudunk. A Pilgrim által a
Kárpát-medencében feljegyzett mondák
léte, „amelyek a Nibelung-ének alapját
(sic!) képezték”, szintén bizonyíthatatlan.
Bonyolult és igazolhatatlan olvasó-
szociológiai és interpretációs vélekedések
állhatnak csak az olyan 'megállapítás'
mögött, ami megkülönbözteti „a királyi
udvarba” és a „nép körébe” utalt mon-
dák hangvételét. Vagy milyen szöveg-
alapja van annak az állításnak, hogy „a
bogumil eretnekség a maga biblikus
mondáival és apokrifáival (!) az 1010-es
évektől jelentős teret nyert” volna Ma-
gyarországon? Ismerünk ilyen hazai eredetű
vagy használatú szöveget? A Ro-

land-ének hazai ismerete is merő feltételezés.
A nevek ismeretéhez (amiből ez a feltételezés
kiindul), elegendő lehetett egy Nagy Károly-
legenda ismerete, pl. abban a formában,
ahogyan azt a Legenda Aurea rögzítette.
Nem hiszem, hogy ilyen jellegű, többnyire
állítás formájában megfogalmazott feltételezések
lexikonba valók lennének. Ezek kifejtése
árnyaltabb fogalmazást, nagyobb terjedelmet,
azaz más műfajt igényelne. Mintha például
a régészeti tematikájú címszavak sokkal
tényszerűbb, illetve a tényeket és a belőlük
levonható következtetéseket megkülönböztető
fogalmazásban készültek volna. Legalábbis az
irodalomtörténészek ez a benyomása.

Vizkelety András